

РАЗВИТИЕ И ПРОБЛЕМИ НА ЗАНЯЯТЧИЙСКОТО ПРОИЗВОДСТВО В ЯМБОЛСКО (1878–1944)

Добринa Бeрoвa

С настоящото изложение, на базата на запазени фрагментарни архивни сбирки, съобщения в периодичния печат и спомени на местни занаятчии, без претенции за изчерпателност, се прави пръв опит за проучване на: развитието и проблемите на занаятчийското производство в Ямболския край (бившата Ямболска околия – б. а.), професионалната квалификация, професионалните организации и създаването на първите занаятчийски кооперации в региона.

В навечерието на Освобождението (17.1.1878) в Ямбол работят: 12 кожарски и 13 грънчарски работилници, 6 дарака, 5 керемидарници, 40 фурни, 4 воденици, 4 работилници за точене на коприна, 1 воденица за мелене на дъбилни вещества и др.¹ Освобождението заварва осемхилядния град почти изцяло опожарен и разрушен. Чаршията е разграбена. Водещите занаяти в града (кожарство, абаджийство, сапунджийство, симитчийство и др.) никога повече не достигат разцвета си от възрожденската епоха.

Първите подробни и точни сведения за състоянието на занаятите в Ямбол откриваме в “Списък на обложените с данък върху прихода на недвижимите имоти граждани за финансовата 1881–1882 година”. От документа е видно, че най-развити занаяти в града са: железарството (57 майстори), коларството (110), шивашкото производство (52), воденичарството (43), бъчварството (16), златарството (11) и пр. Фурните в града са останали 30, медникарските и калайджийските работилници – 14, бозаджийските и халваджийските – 4, симидчийските – 3, а грънчарските – едва пет.²

Споменатият документ съдържа интересни факти за началото на бързо развиващото се класово разслоение сред занаятчийския еснаф в града. Само три години след Освобождението, вместо подем в производството, десетки занаятчии са разорени или едва свързват двата края в резултат от загубата на пазарите на Турската империя, масовото изселване на турското население от района и засилващата се конкуренция от евтините фабрични стоки. В града не е останал нито един кожарски дюкян, фурните са намалели наполовина. В доклад на Сливенския префект от 1882 г. с тревога се съобщава: "Един от най-първите занаяти в Ямбол преди войната е бил табаклъка (кожарството), от който много произведения са изнасяни навън, но сега никак не съществува, защото и табакните са изгорени по време на войната... Занаятите, които се работят в града не само не отиват напред, но и от година на година са на отпадане. Много от тях загинаха невъзвратно от конкуренцията на внасяните европейски стоки."³

Десетина години по-късно кожарските и кожухарските дюкяни са възстановени и южно от Безистена е оформена кожухарска чаршия.⁴ Появяват се нови занаяти, които отговарят на вкусовете и изискванията на гражданите (панталонджийство, собаджийство, ботушарство), но успехът им е краткотраен. В края на XIX в. местната преса изобилства от тревожни съобщения за упадък на повечето от тях поради масовото навлизане на фабрични стоки.

Ямболска околия посреща XX в. с 67 шивашки, 52 железарски, 41 кундурджийски, 29 кожухарски, 4 златарски, 3 часовникарски, 7 халваджийски, 2 бозаджийски дюкяна, концентрирани главно в града.⁵ В експортната листа на региона водещо място заемат произведенията на местните абаджии с прочутите им аби и шаяци, на кожарите и мандраджиите, специализирани в производството на кашкавал. Водениците край р. Тунджа все повече западат поради конкуренцията от евтино и качествено брашно, произвеждано в мелницата на П. х. Петров.⁶

Дълго време след Освобождението в ямболските села практикуват само отделни занаятчии (главно железари и воденичари). Изключение прави най-голямото село в околията – Стралджа, където в началото на XX в. (1903) се упражняват следните занаяти: хасърджийство (30), калайджийство (16), железаро-коларство (6), терзийство (5), шивачество (3) и воденичарство (4).⁷

Селяните са главните клиенти на ямболските занаятчии, които освен със занаята си, се занимават с лозарство и земеделие.⁸

Според правителствена анкета от 1914 г. в Ямболска околия съществуват и работят: 8 шивачници за мъжки и 1 за дамски дрехи, 23 обушарници за чепици, 10 еминиджийници и папукчийници, 4 работилници за цървули, 11 ковачници и 8 железаро-коларски работилници, книговезница, ателие за седефени копчета и др. Преобладават занаятите, свързани със задоволяване потребностите на земеделското селско население.⁹

Освен, че завършват с национална катастрофа, войните (1912–1918) нанасят непоправим удар и върху занаятчийското производство. Голяма част от разорените занаятчии стават жертва на невъзможността да осигурят необходимите им суровини и инструменти за работа (повишени над 50 пъти) и да изплатят “сkochилите” с 500% данъци.¹⁰

През 1921 г. и 1924 г. парламентът приема два закона за кредитиране на пострадалите във войните занаятчии. По двата заема за Ямболска околия са отпуснати кредити за 500000 лв. Помощта е символична като се има предвид, че само в Ямбол по това време работят 781 самостоятелни майстори – занаятчии.¹¹

Във връзка с настаняването и устройването на огромен брой бежанци в града и околията (българи от Одринска Тракия и Македония, арменци, руски белогвардейци) за кратко време през 20-те години на XX в. се наблюдава известен подем на някои занаяти в Ямболско (зидарство, коларство, налбантство, абаджийство). Процесът скоро придобива обратен знак поради струпването на голям брой занаятчии и безпрецедентната конкуренцията между тях.

Новодошлите и най-вече арменците с пословичния си прагматизъм и прецизност по-бързо усвояват нововъведенията в производството и се налагат на пазара с по-изкусни и по-евтини произведения в областта на традиционното златарство и часовникарство, обушарството и сладкарството. Сред тях има фотограф, чадърджия, симитчия, леяр и пр.¹²

Избирателен списък от 1933 г. дава интересни данни за етническия състав на ямболските занаятчии.¹³ От 343 евреи 56 са занаятчии. Предпочитаните от тях професии са: тенекеджийство, обушарство и

мандраджийство. Бръснарите, каруцарите, файтонджиите и хасърджиите са предимно турци. Сред тях има също калайджии и диканар.

През този период в местната преса са публикувани десетки обяви и реклами на нови видове занаяти, появили се в резултат на потребителското търсене: химическо чистене, килимарство, производство на куфари, кревати, вани, душеве, ремонт на грамофони, велосипеди, електроуреди и пр. Паралелно с това се наблюдава и техническа модернизация и усъвършенстване на повечето от съществуващите занаяти, с което до голяма степен се повишава производителността на труда, а продукцията им се доближава до промишленото производство. Пример за това са кожухарските работилници, в повечето от които ръчният труд е заменен с американски и английски шевни машини. Механизират се бакърджийските, железарските, мебелно-столарските работилници.¹⁴

Интересни са резултатите от националната занаятчийска анкета, проведена през 1928 г. При население 85361 жители, в занаятчийското производство в Ямболска околия са заети 2542 души от работоспособното население, което съставлява впечатляващата цифра от 29%. От тях майстори са 51,1%, калфи – 13,2% и чираци 35,7%. В града и околията се упражняват 72 вида занаяти в 994 работилници.¹⁵ За разлика от селата, където повечето работилници са еднолични, в Ямбол преобладава съдружието и използването на калфенския и чирашкия труд. Занаятчийските работилници в Ямбол са 586, самостоятелните майстори – 508, калфите – 342, чираците – 641. В Стралджа има 74 занаятчийски работилници със самостоятелни майстори, 9 калфи и 59 чираци.¹⁶ През 1940 г. в същото село, което “ в занаятчийско отношение стои на първо място в страната”¹⁷ има над 150 занаятчии с 97 работилници, упражняващи около 20 занаята (обущарство, сарачество, шивачество, машинно плетачество, килимарство, столарство, железарство, коларство и пр.).¹⁸ В друго голямо село – Маломир – са застъпени 11 занаята. В Недялско работят 4 калайджии, обущар, сарач, железар, подковач, коларо-железар и др.¹⁹

Постройката на ж. п. линията Ямбол – Елхово (1931) и появата на автомобилния транспорт нанасят удар на коларството и съпътстващите го занаяти. Разпространението на каскети по селата се отразява пагубно върху калпакчийско – кожухарския занаят.²⁰

В годините на Втората световна война (1939–1945) занаятите преживяват големи затруднения и рязък спад на производството, както поради недостиг на местни и особено на вносни суровини, така и поради факта, че голяма част от занаятчиите често и задълго са мобилизирани. Все по-често бургаският областен управител изпраща тревожни сигнали до правителството за състоянието на занаятите в района: ”В много браншове на занаятите: кожаро-опинчари, обушари, колари, железари, калайджии и пр., е настъпило намаление на работата, било вследствие на липсата на суровини, било пък поради намаления пазар и търсене.”²¹

През целия изследван период най-устойчиви занаяти в Ямболско остават: обушарският, металообработващите, железаро-коларският, шивашкият, зидарският и хлебарският, чието развитие е облагодиятствано от аграрния характер на района.

Въпреки, че не отделя специални грижи за развитието на занаятите, за разлика от протекционистката политика по отношение на промишлеността, в края на XIX в. държавата възлага на новосъздадените Търговско-индустриални камари (ТИК) да оказват помощ и да поощряват занаятчийското производство. Според районирането Ямболска околия попада под контрола на Бургаската ТИК. През годините десетки представители на различните занаяти от региона участват в ръководните органи на камарата.

От 20-те основатели на Ямболската популярна банка (21 ноември 1910 г.) 12 са занаятчии. Петнадесет години по-късно в нея членуват 359 занаятчии (половината от всички в града). През целият период на съществуването си банката кредитира предимно дребните производители и защитава интересите на дребните и средните занаятчии от града и околията.²²

Важно място в изследването на историята на занаятите в Ямболско заема проблемът за занаятчийската просвета.

В първите десетилетия след Освобождението еснафът ревниво пази своите традиции. Майстор се става след дълги, изпълнени с изнурителен труд години. “За да почне някой младеж да учи занаят, трябва да плати на майстора, или да даде в натура 40 крини жито, и да работи 2 –3 години в дома му без заплащане, срещу храна. След това се събира еснафът и решава какъв хак (заплата) да даде на чи-

рака. Той става калфа и обикновено получава заплата от 200 гроша, храна и чифт обувки годишно. Калфа е поне 5 – 6 години, след което еснафът отново се събира и го обявява за майстор. Той от своя страна обещава да зачита установения ред и дава еднократна вноска в общата каса. Препасват му престилка и му дават комплект инструменти, купени от майстора му.”²³

С масовото нахлуване на фабрични стоки на пазара и разорението на десетки занаятчии става ясно, че само сръчността, майсторството и изкуството не са достатъчни, за да се издържи на силната индустриална конкуренция. Изниква въпросът за организирана занаятчийска просвета. Първите стъпки в това отношение са в организиране на краткотрайни курсове и вечерни училища, в които занаятчиите добиват елементарна грамотност и практически познания за даден занаят. Във връзка с това през 1882 г. в Ямбол е открит първият вечерен курс – училище за млади занаятчии и работници.²⁴ Няколко години по-късно (1897–1900) отваря врати първото частно домакинско училище на Гина Стефанова–Зафирова с цел да научи момичетата и младите жени “да шият облекло, но и да се запознаят с по-главните длъжности на добрата домакиня”.²⁵ Обучението продължава една година с два учебни семестъра. За краткото си съществуване в него се обучават 166 ученички на възраст между 14 и 30 години от: Ямбол, Сливен, Стара Загора, Карлово, Асеновград, Карнобат и др.

През 20–те години на ХХ в. към ТИК се полага началото на допълнителни занаятчийски училища (ДЗУ) за чираците с 3 или 4-годишен курс на обучение без откъсване от производството. С въвеждане на закона за търговското и промишленото образование (1931) ДЗУ стават задължителни, а заплащането на чирашкия труд се регламентира в зависимост от завършената степен на обучение.

Допълнителното занаятчийско училище в Ямбол (с 4-годишен курс на обучение), известно като Чирашкото училище, отваря врати на 1 септември 1924 година.²⁶ Ежегодно над 200 младежи получават практически познания по: железарство, леярство, стругарство, тенекеджийство, бакърджийство, обущарство, сарачество, столарство и шивачество. В края на всяка учебна година учениците уреждат изложби–базари от изработените от тях предмети. В ямболската преса изобилсват съобщения за глобени майстори, които не пускат чираците си на училище или не им изплащат дължимото.

През 1928 г. в града е открито Държавно практическо коларско училище, в което се приемат ученици, завършили прогимназия. След 3 годишно обучение завършилите стават майстори–колари и железари.

След Освобождението занаятчиите продължават прогресивните и устойчиви на времето възрожденски традиции на своите професионални организации, като ги допълват и разширяват според новите условия. Еснафските сдружения се преименуват в занаятчийски сдружения и защитават главно интересите на средните и дребни производители пред държавните и общинските власти. Първото ямболско занаятчийско сдружение е кройско-дрехарското. То е основано през 1909 г. с цел да осигурява кредити на членовете си “за техните стопански потребности и да подпомага пласирането на продукцията им.”²⁷

След основаването на Общия занаятчийски съюз (1919), който под девиза “Труд и просвета” обединява всички браншови и общи занаятчийски сдружения по места и има за цел да подпомага застрашените от крупния капитал занаятчици чрез осигуряване на материали и суровини на членовете си, започва основаването на общи занаятчийски сдружения (ОЗС) в по-големите селища. Освен в Ямбол, през 1922 г. ОЗС са основани в Елхово и в Стралджа. До края на проучвания период са открити занаятчийски сдружения и в селата Маломир, Скалица, Зорница и Недялско.²⁸

През 1928 г. паралелно с ОЗС в Ямбол развиват дейност 12 браншови сдружения (кожаро-обущарско, кожухаро-шапкарско, столарско, готварско, шивашко и пр.), най-голямо от които е зидарското. То наброява над 100 членове.²⁹

Обикновено в управителните и контролните съвети на сдруженията влизат дългогодишни майстори, ползващи се с авторитет сред колегите си. Управителните съвети (УС) защитават интересите на еснафа пред централното ръководство на ОЗС, съдействат за снабдяването с материали и суровини за производство, уреждат спорните въпроси с едрите собственици и с финансовите власти по места, сътрудничат с общинските власти за затваряне на незаконните работилници, грижат се за чираците и калфите, съдействат за уреждане на здравните проблеми на колегите си и на семействата им. Пример за това е ОЗС в Стралджа, което наброява над 70 членове. За тях и за семействата им УС ежегодно наема лекар.³⁰

Общите и браншови сдружения в Ямболско изпращат свои представители в ръководството на ТИК в Бургас, организират чирашки и калфенски курсове, изпити и пр.

След 9 юни 1923 г. и влизането в сила на ЗЗД, лишени от възможността да защитават своите интереси с политически средства, занаятчиите възприемат тактиката на изпращане на протестни резолюции до правителството и Народното събрание. ЗС организират множество протестни събрания, митинги и акции в защита на икономическите си интереси и против непосилните тежести, с които ги обременява държавата. На 31 март 1924 г. над 1000 занаятчии от Ямбол и околните села затварят дюкяните си и излизат на протестно събрание, на което издигат искания за: “справедливо облагане на занаятчиите според хала им; покровителство от жилищния закон; представителство в облагателните данъчни комисии с решаващ глас” и завършват протеста си с призив към управляващите: “Разберете, занаятчиията загива, дайте му възможност да живее и да произвежда повече облаги за България.”³¹

През 1927 г. ямболските и стралджанските занаятчии организират голяма акция против: обществените работилници, чужденците–занаятчии и проекта за патентна данъчна система. Те настояват пред правителството за отпускане на дългосрочни кредити, за да механизират занаятите си и да бъдат по-конкурентноспособни.³²

Занаятчийските сдружения водят редовен организационен живот. Освен че изпращат делегати на конгресите на ОЗС и на окръжните сбирки в съседните градове, неколкократно ямболските занаятчии са домакини на окръжни събори. На 26 септември 1926 г. посрещат гости от цяла Югоизточна България и заедно обсъждат вълнуващите ги въпроси за: “Стопанско развитие и стопански парламент” и “Просвета и дисциплина в организациите”.³³

В протоколните книги на сдруженията изобилстват сведения за помощта, която занаятчиите оказват на пострадали, бедни, болни и безработни свои колеги от бранша, помагайки им с парични средства.³⁴

ЗС продължават възрожденската традиция на старите еснафи ежегодно да празнуват патронните си празници. На този ден всички работилници се затварят и след молебен в църквата занаятчиите се събират в дома на ръководителя на сдружението или в друг уважаван

и тачен майстор. Тук в първите години след Освобождението чираците и калфите полагат изпит и показват уменията си от наученото. В по-късния период майсторските и калфенските свидетелства се раздават в занаятчийския клуб в Ямбол. На патронните празници се организират томболи с произведения, изработени от самите майстори, уреждат се вечеринки с литературна програма, а понякога занаятчиите подготвят и представят пиеси в читалищните салони.

На последно място (но не по значение) при изследване проблемите на занаятчийското производство, ще проследим създаването и развитието на занаятчийските кооперативни формации в Ямболско. Появата им в навечерието на ХХ в. е в тясна връзка с проникването на социалистическите идеи. По инициатива на социалдемократите-занаятчици Васил Джинков (ръководител на социалистическата дружинка), Панайот Карапанев, Андон Радев и др. на 8 август 1899 г. в Ямбол е основана производствена занаятчийска потребителна кооперация “Работник”. Тя организира две фурни, в които произвежда хляб за членовете си на по-ниски цени. Кооперативната хлебарница съществува до 1904 г., когато се влива в кооперация “Братство” и снабдява с хляб около 600 ямболски семейства.³⁵

През 1902 г. примерът на хлебарите е последван от местните шивачи.

След войните (1912–1918) според нуждите си тукашните занаятчици се насочват в кооперации за общи доставки на материали, инструменти и машини, за колективно производство в общи работилници и за обща продажба на произведената продукция.

Най-организираните са ямболските шивачи и кожаро-обущари, които чрез своите кооперации откриват в града магазин за шивашки артикули, доставят голям брой шевни машини и платове на износни цени и пр. Въпреки трудностите и ограниченията те продължават дейността си до края на Втората световна война.

През 30–те години на ХХ в. най-развити и известни в региона са: мебелно-столарските кооперации “Бряст” и “Нов свят”, коларо-железарската “Съзнание”, чехларо-опинчарската “Устрем”, хлебарската “Съзнание” и пр. За голямото влияние на кооперативните идеи сред местните занаятчици говори фактът, че от общо 51 кооперации в България, 8 са в Ямболско.³⁶

От казаното дотук е видно, че въпреки трудностите, с които се сблъскват при снабдяването със суровини, в производството и реализацията на продукцията, през целия изследван период занаятчиите остават втората по големина прослойка след земеделците и съставляват 1/3 от работоспособното население в Ямболския регион.

Известно нарастване бележат занаятите, които остават незасегнати от фабричната конкуренция, а поради аграрния характер на региона най-устойчиви се оказват ония от тях, които преработват местни селскостопански суровини или обслужват производителите им.

Успешното развитие на занаятите в Ямболско до голяма степен се дължи на професионалните организации, задължителната занаятчийска просвета и на местната Популярна банка, която десетилетия наред кредитира предимно дребните и средните занаятчии от града и региона, както и създадените от тях кооперативни формации, за механизизиране и модернизизиране на производството им.

Бележки:

¹ В. Освобождение, Ямбол, 17.І.1968; сб. Освобождение Болгарии от турецкого иго, т. III, Москва, 1967, с. 493

² ЦДА, ф. 158, оп. 1, а. е. 127, л. 36–64

³ Доклад на Сливенския префект за финансовата 1882/3 година, Сливен, 1883, с. 9–10

⁴ ИМ – Ямбол, инв. № 36 – НИ/СФ

⁵ Доклад за състоянието на Сливенски окръг през 1899/1900 година, Сливен, 1900, с. 60

⁶ Изложение за състоянието на Бургаски окръг през 1901/2 година, Бургас, 1902, с. 46 и 50

⁷ ЦДА, ф. 158, оп. 1, а. е. 157

⁸ История на град Ямбол, С., 1976, с. 175; ЦДА, ф. 158, оп. 1, а. е. 126

⁹ Тодоров, Д. – Трудовите условия в Старозагорски и Бургаски окръзи и законът за женския и детския труд, Сп БИД, 9–10, 1915, с. 596–597

¹⁰ В. Занаятчийска дума, 478, 29.ІІ.1923

¹¹ В. Бюлетин на Ямболската популярна банка, 10. VI. 1925

¹² ИМ – Ямбол, инв. № 5507 – НИ/Д

¹³ Пак там, инв. № 1487 – НИ/Д

¹⁴ ДА – Бургас, ф. 4 к, оп. 1, а. е. 64, л. 139–143

- ¹⁵ Пак там, л. 148
- ¹⁶ Пак там, л. 78
- ¹⁷ *Кoев, Ив.* – Общoбългaрски културнo-прoсвeтeн илюстрoвaн истoричeски алмaнaх, Русe, 1940, с. 232
- ¹⁸ ДА – Ямбoл, ф. 20 к, oп. 1, a. e.6, л. 15; ф. 23 к, oп.1, a. e. 12, л. 4
- ¹⁹ ИМ – Ямбoл, инв. № 42 – НИ/СФ; ДА – Ямбoл, ф. 23 к, oп. 1, a. e. 13, л. 26–29
- ²⁰ ДА – Бургaс, ф. 4 к, oп. 1, a. e.64, л. 149–150
- ²¹ ДА – Ямбoл, ф. 23 к, oп. 1, a. e. 1; Истoрия нa гpaд Ямбoл, С., 1976, с. 204
- ²² Ямбoлскитe бaнки. Кpaткa истoрия, Ямбoл, 1997, с. 46–47
- ²³ ИМ – Ямбoл, инв. № 36 – НИ/СФ
- ²⁴ Истoрия нa гpaд Ямбoл, С., 1976, с. 195
- ²⁵ В. Тpaкиeц, 612, 1. I. 1938
- ²⁶ Излoжeниe зa състoяниeтo нa Бургaскa oблaст зa 1927/8 гoдинa, Бургaс, 1929, с. 132
- ²⁷ ДА–Ямбoл, ф. 68 к, oп. 2, a.e.35; Стaтистикa нa кooпeрaтивнoтo движeниe в Бългaрия, С., 1975, с. 45
- ²⁸ ДА–Ямбoл, ЧП 1, л. 1
- ²⁹ ДА–Бургaс, ф. 5 к, oп.1, a. e. 27, л. 137
- ³⁰ В. Зaнaятчийскa бoрбa, 2, 3.IV.1926
- ³¹ В. Зaнaятчийскa думa, 516, 5.IV.1924
- ³² В. Тpaкиeц, 181, 24.IX.1927
- ³³ В. Тpaкиeц, 134, 19.IX.1926
- ³⁴ ДА – Ямбoл, ЧП 1, л. 10–13; ЧП 43, л. 11–15, 22
- ³⁵ ИМ – Ямбoл, инв. № 499 – НИ/Д
- ³⁶ *Сюлeмeзoв, Ст.* – Рaзвитиe нa кooпeрaтивнoтo движeниe в Бългaрия, 1975, с. 45